

sedali na žlebove hiš. Dana Mrčunova in direktor nekega podjetja sta šla z Mercedesom na ženitveno potovanje, študent pa v bližnji sanatorij za tuberkulozne. Prihajali so topli dnevi in pred kavarno so poveznili široko pisano streho in pod njo postavili mize in stole. Toda le malokdo je sedel pred kavarno. Vsak se je držal svojega mesta, se izživljal v svojem poslu in od časa do časa pogledal na trg ter čakal, kdaj bo žena iz tretjega nadstropja poklicala Ivana.

In zmeraj, kadar so opazovali golobe, so se spomnili na drobnega možaka, spomnili z rahlo bojaznijo, da bi morda spet ne prišel nekdo, ki bi začel hraniti golobe, in da bi se spet kaj ne pripetilo.

ORSAT VELIKI IVA VOJNOVIĆA

Isidora Sekulić

Dne 5. aprila letos je umrla v Beogradu ena naj-inteligentnejših srbskih žena, pisateljica in esejistka Isidora Sekulić. Vzgojena v prvem desetletju tega stoletja na tujih univerzah, predana študiju naravoslovja, filozofije in književnosti, še bolj pa rastoča v sebi pod fermenti, ki so jih tej izrazito kontemplativni in rahlo-čutni ženski naturi dajale lastne meditacije, je v teh osemdesetih letih, kar jih je preživela, z redko intenzivnostjo doživljala vse viharno valovanje časa in velike spremembe svojega domačega okolja. Njeno delo je v jedru en sam monolog samotne, vendar nikakor ne izolirane in vase zaprte duše, življenjska izpoved ka'eksohen tudi v spisih, ki se zde usmerjeni v nadosebno objektivnost. »Pisma iz Norveške« so izšla v zgodovinsko usodnem letu 1914; najžlahtnejši sad njene zrelosti, tri knjige »Zapisov«, pa so izšle v času druge nemške okupacije Beograda in v svetu nove, revolucionarno pojmovane svobode. Vmes med tema kažipotoma Sekulićinega življenja so nastala ne posebno številna, vendar pa žlahtna pripovedna dela, kakor sta n. pr. »Djakon Bogorodičine crkve«, »Kronika palanačkov živila«, ta evokacija stare Vojvodine, nadalje »Zapisi iz moga života«, študija o Njegošu in prevodi iz svetovne književnosti. Pred njeno osemdesetletnico je izšla knjiga izbranih esejev »Mir in nemir«.

Pomen njenega dela je še vedno premalo ocenjen; izražajo ga samo presplošne literarnozgodovinske sodbe in širijo občudujoča mnenja častilcev te nadpovprečne intelektualke, ki si je umela tudi v starosti ohraniti priključek na vse, kar je v njeni domovini in v svetu

mladega in nemirnega. Po Milanu Bogdanoviću je pretežni pomen Isidore Sekulićeve v njenem književno-filozofskem delu; le-to je napisano v sicer nekoliko težkem, ne vedno jasnem slogu, a v njem se je izpovedala kot mislec in umetnost ji je tu stregla samo s formo, da je tem bolj zaživela vsebina njenih spisov. Čeprav se je na tem svojem najavtentičnejšem področju rada vdajala vabam filozofskega in etičnega idealizma — pred leti je njena študija o Njegošu vzbudila s te strani polemične odmeve — ima prav Bogdanović, ko sklepa, da je bil njen idealizem moralnega značaja in da »v bistvu tudi danes ne more motiti pri ocenjevanju kvalitet njenega izrednega miselnega napora« (Književne Novine, 18. aprila 1958, posvečene v glavnem spominu Isidore Sekulić).

Esej »Orsat Veliki Iva Vojnovića« je preveden iz knjige »Mir in nemir« (Beograd, Nolit, 1957) in naj uvede slovenskega bralca, kolikor se ni doslej zanimal za delo Isidore Sekulićeve, v kos miselnega sveta te zelo kulturne presojevalke srbskohrvatskih in tujih književnih in umetnostnih pojavov. Obenem pa bodi — glede na tematiko sestavka — opozorilo na letošnje stoletnico rojstva tipičnega pesnika starega Dubrovnika, avtorja »Dubrovačke trilogije«, Iva Vojnovića. — B. B.

Ivo Vojnović je spisal dve drami iz naše vélike zgodovine: padec Dubrovniške republike in kosovsko tragedijo. Velika zgodovina nekega naroda — tako imenujemo bodisi faze političnega in kulturnega razcveta bodisi faze katastrof in polomov. Umetnost bolj mikajo tragični motivi. Veliki umetnostni stil terja viške v napetosti in potenci karakterja, to pa najprej doseže takrat, ko mora človek, junak, asimilirati tragedijo.

Veliki zgodovinski polomi, tako se nam zdi, se razodevajo v dveh podobah: kot dinamične tragedije in kot razvaline. Če junak ali vojska, mesto, dežela, ljudstvo asimilirajo, sprejmejo vase katastrofo, tedaj je padec dokončen, smrten, tragičen. Če pa junak to prebije, se prilagodi, preboli, preživi, pomeni, da je katastrofa asimilirala njega in napravila iz njega razvalino. Ne vemo, ali to drži ali pa samo mi to prisojamo Vojnoviću: da je namreč s prvim delom svoje »Dubrovačke trilogije«, z »Allons enfants«, hotel dati razvalino, z »Jugovića majko« pa dinamično tragedijo. Tudi če tega ni hotel, je tako storil. Na Kosovem so car Lazar, Miloš Obilić, stari Jug Bogdan in devet Jugovićeve asimilirali v sebi državno tragedijo in umrli. Mater Jugovićeve je Vojnović povzdignil na vrhunec: ta je morala zapovrstjo asimilirati tragedije svojega moža in devetih sinov, nato pa je tudi

sama umrla. Od carja in njegove vojske tja do žene enega izmed bojevnikov in plemičev je vse kazalo en sam homogen tragizem, eno sólo tragedijo, da tako rečemo: eno sólo smrt. Kosovo je čista in polna velika zgodovinska tragedija. Nasproti temu je padec Dubrovniške republike pomenil razvalino.

Vojnović je ustvaril s prvim delom trilogije to, česar nikdar prej in ne pozneje: vizijo in umetniško plastiko genialnega dosega. V enem samem dejanju, pravzaprav v enem samem prizoru, ki pride in mine v ritmu nevihte, nam je prikazal do malega biološko jasno propad heterogenega organizma; prikazal je, kako se je sesula vase trhla država, ki se je že preživela. Zgoščeno, genialno zgoščeno vidimo na odru vsa diferenciacijo dubrovniške družbe od kneza do človeka iz ljudstva in do raznih stopenj plemstva. Kakor celice v telesu, tako atrofirajo fiziološko vsi, ki se v kaki izključni funkciji predajo. Skala tipov dubrovniških »gosparjev«, vraslih v izživeto enolične in brezuspešne funkcije, to je popolna podoba tega, kar v zgodovini ni tragedija, marveč razvalina.

Drama »Allons enfants« je veliko zgodovinsko platno, narejeno okrog dubrovniškega plemiča Orsata Velikega v času, ko leta 1806, z Napoleonovo okupacijo, dokončno ugasne svoboda Dubrovniške republike. Kdo je Orsat Veliki? Kot človek in državljani je v Vojnovićevi drami zadnji dubrovniški »gospar«, ki ga je v tistem usodnem letu še mučila zavest in vest. Kot duša in duh je manjši in slabši od nesreče, ki visi nad državo: ne more asimilirati tragedije in jo še ojačuje z največjo osebno žrtvijo, s smrtjo; ni heroj, marveč veličastna razvalina. In ker je lahko tudi razvalina zelo lepa, je Orsat ena najlepših razvalin v naši umetnosti: gotovo pa edina lepa razvalina med drugimi dubrovniškimi plemiči tiste dobe. Knez republike, postavimo, je groteskna pošast, ki komaj da se ni sesula v prah. Gospar Dživo se nadalje spušča v pogumne analize nečesa, kar je že daleč v minulosti ali pa je abstraktno in zaradi tega nič več ne boli, ne sili v nobeno akcijo in tudi ne h kakim gestim. Drugi »gosparji« so imenitne umetniške variacije enega in istega motiva: plemiča, ki je pri koreninah že zdavnaj gnil in se vzdržuje samo z obleko, s konverzacijo, z napuhom. Z dugimi besedami: vse je pošast, dekoracija, arhaizem besed in manir. Zadnji teater teatralne dubrovniške gospôde. Samo v Orsatu še plamti zavest patriota in človeka, zavest o sramotni pasivnosti, zavest o imperativu neke akcije, pa četudi tako, da človek iz ljudstva reši njihovo »gosparstvo« in republiko.

Ko si je Vojnović zamišljajl figuro, se pravi, Orsatovo vedenje in govorjenje, njegovo, če jo primerjamo z drugimi, še zdravo mo-

žatost, je bila moč Vojnovičeve dramske projekcije spontana in velikanska. Orsat je kot figura zares Orsat Veliki. Toda ko je prišlo do koordinacije elementov za Orsatov karakter, jih je Vojnovič kombiniral z nekimi koncesijami Dubrovniku in njegovi stari slavi, ljubezni do rodnega mesta in gospodarskih tradicij. Slednje tem bolj, ker so te tradicije, se nam zdi, dokončno umrle ne v Orsatu Velikem, marveč v samem Ivu Vojnoviću, nič manj Velikem, ki je s svojo lepoto in ceremonialnostjo umel biti konte, dekadent, teatralnež in veliki pesnik. Ko je sestavljal elemente Orsatovega značaja, je vnesel vanj tudi kosovski, pravzaprav pokosovski element: bol in hrepenenje po svobodi tolikšne sile in lepote, kakor jo prinašajo sveži, neizživeti bojevniki, ki so neposreden izraz puntarske rase. Skratka, Orsat, čeprav ni star mož, je bil človek, ki se je v svojem okolju pa tudi v svoji krvi indolentno vživel v marsikaj in v katerem je prihajala na dan res da ne neposredna upornost rase in razreda, marveč posredna upornost telesno in duševno še dobro ohranjenega predstavnika nekoč močnih in ponosnih imen in naprav.

Orsat, poganjek črvojednega dubrovniškega stebila, je bil z neko nujnostjo dekadent in teatralnež. Muči se zaradi zavesti in vesti, vendar mu primanjkuje surove junaške strasti, tiste odpornosti, ki uničuje ali pa se sama uniči. Orsat jasno vidi gnilobo, vidi širokoustno krepost in ošabnost in čuti, da na vrata preprostega ljudstva trka nova usoda. Toda Orsatov upor ne zajema na vso moč ne preteklosti in ne prihodnosti, marveč drgeta v nekem majhnem trenutku, ob vprašanju. kaj *sedaj*: drgeta v strahu enega izmed patricijev zavoljo sramote in ponižanja, ki jih čakata, v boli pravega »gospara«, ki vidi onemogle gospare okrog sebe. Orsat čuti republiko v sebi, čuti jo kot sebe samega: čuti, kako bo *on* sam doživel poraz, kako bo vstopil in stopal skozi trenutek invazije.

Vojnović je mimo besedila drame napisal tudi obsežen, visokovreden tekst zgodovinske in dramske razlage in tu je dal še enkrat umetniški oris totalne oslabeledosti republike, pomanjkanja krvi in možganov in volje v nji. Kajpada, tu je jasno povedal tudi vse tisto, kar je in česar ni v samem Orsatu. »Prevelika intelektualnost, idealni polet, trdota neizprosne gospodovalnosti... prastaro praaristokratstvo.« Sami superlativi! In en sam bistveni element: »idealni polet«, ki je znamenje mladosti in rase. Pravega heroičnega odpora potemtakem v Orsatu ni moglo biti in tudi ni bilo. V njegovih tiradah, zamolklih in glasnih tiradah gneva in onemoglosti, čutimo prav tako miselno skrb kot brezuspešno togoto, ne vidimo pa ključa nagonov in volje, poteze udarca. Skozi Orsatova usta udarja plamen velikega notranjega

ognja, vendar ta goreči človek ne bo zapustil svoje gosposke hiše, ne bo pogledal nesreči v oči; v svojem zadnjem zaupanju v stvarni odpor zoper sovražnikovo invazijo bo pisal pismo človeku iz ljudstva, Androviću. Toda strašno dejstvo je že tu. Napoleonov general, ki bo vzel mestne ključe, je že pred vrati. Bolečina je čedalje močnejša, toda Orsatova moč ne raste vzporedno z njo. Predolgo že gleda ta negibni odpornik, kako se vse podira, in je teh prizorov že navajen. Postopoma se bo v svoji sobi raztopil, razkrojil se bo v vsem, kar je bil in pomenil, vendar ne bo umrl. Tu so še intelekt, možatost in zavestni ponos, toda te lastnosti mu ne narekujejo tega, kar bi bilo potrebno: odločujejo dekadentno, utrujeno, slabo. Po strelu iz topa, znamenju, da je most spuščen in da »Frančezi« prodirajo v mesto, kar trešči resignacija v Orsata. Zruši se, kot dubrovniški plemič se odpoveduje svobodi, kot človek se odreka ljubezni in ženitvi, kot intelekt se odpoveduje potomstvu, da ne bi plodil sužnjev. Tudi sam je suženj, osamljen, nemara bi lahko rekli celó mrtev, vendar vse to v svojem »čvrstem in velikem ponosu«, jalovem, čeprav moramo priznati: bleščečem velikaškem ponosu, od katerega postajajo veličastne tudi razvaline. Ko kmet Andrović sporoči, da ne pride, da pa mu je žal gospodarja, pozabi Orsat na vse, tudi na Dubrovnik in njegov polom, samo ne nase, pa skače in kar rjove: »Kdo je ta, ki me žali!« In tako se Orsat z bolnimi in hudimi trzaji, ne da bi se bil kdaj porogal svojim lastnim slabostim in napadel sebe s sodbo in kaznijo, pogreza v svojo razvalino, v kateri vidi posledico izdajstva celotnega plemiškega razreda, ki »hoče mrijet«.

Kolikor aktivnosti in vere je primanjkovalo duši Dubrovčana Orsata leta 1806, toliko je bilo obojega v duši Iva Vojnovića v naši dneh. Zato najdemo v Orsatovem karakterju dve potezi, ki bi se dejansko morali izključevati, vendar sta harmonirani zato, ker sta se čudovito ubrali v Ivu Vojnoviću: dekadentni aristokratizem in ideal čisto ljudskega, epično svobodoljubnega nagona. Orsat se v času katastrofe odtrga od svojega debla in se obrne k človeku iz ljudstva, vendar ne naravno in psihološko pripravljeno, marveč po vsemogočni sili pesnika, ki je ustvaril svojega Orsata neločljivo resnično in teatralno. V Orsatu se kaže nekaj tega, kar najdemo pri najboljših trpinih v našem ljudskem izročilu: da v strašni nesreči iščejo in najdejo svojo dušo in najboljšo moralno opredelitev. Samo da so bili naši kosovski mučenci pri tem veličastno preprosti, medtem ko je bil dubrovniški mučenec ob vseh atributih patricijstva in intelekta le veličastno dekorativen. Tam svetniška požrtvovalnost, tu ošabna poza. Tam preproščina smrti, tu razsvetljene razvaline. Mar ni

razsvetljena razvalina tisti izredni prizor, tisti nenavadni vizionarni vzlet Iva Vojnovića, ko Orsat roti »gospare«, naj odneso sv. Vlaha na ladjo, naj odneso Dubrovnik ter galebom in oblastvom rečejo: »Dubrovnik pluje... da bi odkril svobodo.« Mar nista tu harmonično združena pretresljiva resničnost in dekadenten pomp? Ivo Vojnović, zadnji, v resnici tudi groteskni dubrovniški plemič — bil je takisto dokaz našega čudovitega potenciala junaštva in nadarjenosti — Ivo Vojnović s prstani in jabotom je dobil bitko, ki jo je Orsat izgubil; ponosno svobodnjaški Orsatov krč še traja.

Drama o Orsatu Velikem je postala veliko delo, to pa s pomočjo Kosova, te podtalne in neizčrpne naše sile, ki je močno delovala v Njegošu, bleščeče teatralno pa v Ivu Vojnoviću. Kosovo — to je v naši žalostni zgodovini najrealnejša tragedija, padec Dubrovnika pa najlepša razvalina. Ista naša potencia v neštetih podobah in stopnjah.

V dolgotrajnem mrazu našega balkauskega življenja je bil Dubrovnik edina popolnoma razcevela roža. Dubrovčani svobodne in bogate republike so bili med našimi ljudmi edini tako srečni, da jim ni bilo treba mrziti in preklinjati drugih in sebe. In ko je Dubrovniku napočila smrtna ura, se je zgodilo to ob ceremonialni prisotnosti kneza in dvorane v ornatu in svili ter v svitu plamenic po hodnikih dvora. To je bil slovesni pokop velikašev, na katerih grob bo po latinski navadi postavljena njih kamenita podoba v naravni velikosti, ležeča, vendar še gosparska, klečeča, toda samo pred Bogom. Umiranje na Kosovem pa je bilo naglo kakor vihar, ki elementarno vse odnaša; carji, plemiči in kmečki ljudje so umirali enake smrti. Kosovska tradicija varuje idejo neukrotljivega umiranja junakov, idejo dinamične tragedije, ki prinaša s sabo očiščenje za novo življenje.

Če ne bi v Ivu Vojnoviću tičala Kosovo in Dubrovnik, bi ne imeli ene najvzvišenejših naših dram, ene najlepših naših pesnitev. Dubrovnik pa je onemogel in dotrajal: to je bila pasivnost, skepsa, ironija, zadnja trhllost, ki je smrt ne more več prepoznati kot življenje in jo tragično udari. Orsatova duša je bila majhna lučka s Kosovega. Kakor ona, so kosovskega izvora tudi Orsatove bridko obupne besede, »da bi živi hoteli umreti«. Samo da so na Kosovem pomenile nekaj drugega. Kaj, to je dobro vedel tudi Ivo Vojnović in je pošteno vnesel v Orsata in v dubrovniško sceno kontrast teh dveh pomenov. Prav živi, docela živi morajo umreti, saj bi sicer ne bilo resignacije, žrtve, moralne oporoke potomstvu. »Kaj vas še ni odnesel vrag?« — ta zdaj že nesmrtni mefistofelski porog Dubrovčanom s strani kneza Sorge, ki piše Dubrovčanom iz Pariza, jasno govori, da je bil Dubrovnik že zdavnaj na koncu in da — če izvzamemo Orsata Velikega — sploh

ni živ umrl. Da, izvzemši Orsata, ki ga je Vojnović, kakor je bilo že prej povedano, okrasil z nekaterimi vrlinami naših tradicionalnih varuhov svobode: dal mu je nekaj mladostnega in kremenitega, četudi trudnega. Dal mu je namrščeno podobo jastreba in Srdje, dal mu je tudi srce. Vse drugo, kar je izrazito dubrovniško: grimaso mumije, strupeno analizo intelekta, neobčutljivost sleherne vrste, to je pesnik postavil v razne mlade in starejše starce od Dživa do prastarega Saba. Ta Sabo je izrekel, ali je vsaj mislil, da je izrekel, ponosno dubrovniško besedo, ko je povedal, da niti na prošnjo avstrijskega cesarja ni maral biti častni spremljevalec Napoleona, ker mu Napoleon ni »pari«, ni enakovreden. Dživo tudi ni mlad, vendar je živa, umetniško zelo spretno narejena figura. Kakor da tudi pri njem tiči nekje na dnu duše neka posebna občutljivost. Ob neki Orsatovi hudi obtožbi vzplamti »zahrbtno in togotno« z eno samo besedo: »Orsat!« Ta Dživo bo često in hudobno preizkušal Orsata, se pravi: njegov intelektualizem. Dživo zastopa zelo drzno in na prvi pogled prepričljivo dve kritični in za tisti čas v Dubrovniku kar cinični predpostavki. Prvič, da zgodovina (ali življenje, kar je vseeno) ustvarja samo sebe in ljudem ostaja zgolj to, da jo sprejmejo, in če je to ravno potrebno, da doumejo in odobre dogodke zato, ker so se zgodili. In drugič, da imajo ljudje, tudi visoki plemiči in celo sam Orsat, nepotrebno potrebo debatirati o nečem, kar je bilo že odločeno neodvisno od njih. Nasproti temu zelo agresivnemu zoprniku je Orsat stal in se branil tako, da mu je Vojnović dal resda pretrgane, vendar pa originalne poteze naše rasnosti, posebej še tiste, da greš neomadeževane časti v smrt ali prideš iz preizkušenj.

Vojnoviću se je posrečilo, da je s to svojo dramo dal tudi veliko gledališče, veliko poezijo in globoke resnice. Povedal je in dal občutiti vso lepoto Dubrovnika in njegove stare ponosne slave, povedal pa je tudi in dal občutiti vso resnico o Dubrovniški republiki. Prvič. Da ni bila nikdar kaj prida na realnih tleh, s širokimi polji in prostorom, z ljudstvom, ki se oklepa zemlje in živi na nji. Drugič. Da je, dejansko še v začetku XIX. stoletja fevdalna, prekipevala od patricijstva in bogastva, od gosposke kulture in luksuza, od plemiških krivic in enostranosti. »Mi smo (namreč plemiči) država, vse ostalo je raja!« tako pravi sam Orsat Veliki. Tretjič. Da je bila kakor nekak čudovit umetniški dragulj, zato pa je tedaj, ko je padla, padla brez krvi in žrtev, zdrobila se je sama vase, ob metežu in važnih dogovorih, ki so bili zgolj poza in besede. Skozi Orsata pa je pesnik prenesel in napeljal potenco v ljudstvo, v novo dobo.

Prevedel B. B.